

„Chvála básnického umenia“ (Laudes artis poeticae, 1461) z pera Levočana Christophora Petschmessingsloera

MÁRIA NOVACKÁ

Na území dnešného Slovenska boli v stredoveku dve kultúrne centrá. Jedným bolo juhozápadné Slovensko s nitrianskou kapitulou a druhým bol Spiš. Významnou organizačnou formou náboženského, kultúrneho a literárneho života boli kňazské fraternity (bratstvá), ktoré mali aj sociálny charakter. Začiatkom 15. storočia vznikla v Spišskej Novej Vsi Fraternitas litteratorum (Združenie vzdelancov), o ktorej však máme veľmi málo údajov; zanikla až roku 1754.

Najstaršou a najvýznamnejšou fraternitou bola Fraternita 24 spišských kráľovských farárov, založená r. 1204 so sídlom v Levoči, ktorá mala svoje privilégia a nezávislosť od cirkevnej aj svetskej vrchnosti. Hoci Fraternita bola predovšetkým náboženskou organizáciou, venovala sa aj pestovaniu vied a literatúry a bola strediskom výchovy a vzdelávania. Jej činnosť pozostávala nielen z odpisovania stredovekých rukopisov, ale aj z pôvodnej vedeckej tvorby. Výbor tejto spoločnosti bol volený na jeden rok a tvoril ho rector, custos, provisor a praeceptor (počas reformácie senior a traja konseniori). Počas reformácie sa bratstvo stalo evanjelickým a ostalo ním až do r. 1674.

Fraternita mala bohatú knižnicu, ktorá bola rozptýlená na rôznych miestach – aj pri kostoloch a kaplnkách. O knihy sa starali štyria knihovníci. Knižnice napokon spojil, a tak aj zachránil levočský farár, milovník kníh, teológ Ján Henckel, dvorný kazateľ kráľovnej Márie, a sústredil ich do hlavného kostola v Levoči. Túto veľkú zbierku rukopisov a inkunábulí, pôvodných diel a odpisov stredovekých autorov napokon stihol v 18. storočí smutný osud. Jágorský veľprepošť gróf Ignác Batthány (1741-1798), veľký milovník a zberateľ kníh, uskutočnil v rokoch 1775-1780 prieskumné cesty po východnom Slovensku, kde nakúpil staré rukopisy a inkunábuly. Keď sa roku 1780 stal sedmohradským biskupom, previezol tieto

zbierky do svojho sídla v Albe Julii a zriadil tam veľkú knižnicu – Batthyaneum, v ktorej sa nachádza okolo 250 zväzkov (vrátane 60 kódexov) práve zo Spiša.

Významnými členmi spišskej Fraternity boli napr. Ján Jambor, autor traktátu o ostrážitosti nad piatimi zmyslami (Tractatulum de custodia quinque sensuum) z roku 1470, Ján Gerhardi, autor traktátu o zabezpečení pred morom (Tractatulum de regimine pestilencie) a Krištof Petschmessingsloer, autor poetiky Chvála básnického umenia (Laudes artis poeticae) z roku 1461.

V tejto súvislosti hodno spomenúť, že na začiatku 15. storočia vznikol na Spiši aj odpis literárnoteoretického diela Alana de Insulis: Anticlaudianus, ďalej excerptá z Vergília, Ovídia, Lukána, Juvenála a Tibulla, ktoré zozbieral Peter zo Štôly; zachovala sa tiež prvotlač Boethiovej Consolatio philosophiae (Norimberg 1476), komentovanej Tomášom Akvinským.

Ku Spišu sa viaže – i keď nepriamo – rozsahom nevelká literárnoteoretická rozprava, resp. prednáška, reč o básnickom umení – Laudes artis poeticae (1461) od Krištofa Petschmessingsloera. Objavil ju a jej kritický text s prvými údajmi o rukopise publikoval slovenský literárny historik Ján Mišianik (1914-1972).¹ Táto prednáška o básnickom umení a o jeho rétorických zložkách bola pravdepodobne prednesená naraz. Tvorí vlastne úvod k odpisu Satír rímskeho básnika Decima Junia Juvenala (55-130), ktoré za ňou nasledujú a sú doplnené rozsiahlym komentárom. Úvod (Laudes), Satiry aj komentár sú napísané jednou a tou istou rukou; dokazuje to aj kolofón, ktorý sa nachádza až na konci Satír a v slovenskom preklade znie:

„Bud' chvála Ježišovi Kristovi! Na univerzite v Krakove počas štúdia, v letnom semestri roku Pána 1461, napísal bakalár Krištof Petschmessingsloer z Levoče...“²

Krištof (Cristoferus) Petschmessingsloer (-loher?) pochádzal z Levoče; o jeho životných osudoch nevieme takmer nič, lebo levočský mestský archív v polovici 16. storočia vyhorel. Zo zachovaných materiálov krakovskej univerzity sa možno dozvedieť o jeho tamojšom pobyte. Petschmessingsloer sa zapísal na krakovskú univerzitu v letnom semestri, teda v období medzi aprílom a septembrom 1458 – za rektorátu Jána Dąbrowku. Hodnosť bakalára získal okolo 17. septembra 1460. V knihe promócií je zapísaný ako Cristoferus de Lewczowia. Titul magistra získal okolo 6. marca 1471 ako Cristoforus de Lewczowia.³

Podľa univerzitných štatútov sa poetika preberala iba v kurze potrebnom na získanie bakalárskych hodností. V r. 1461 P. bol už bakalárom, možno teda predpokladať, že tieto

¹ Porov. MIŠIANIK, Ján. *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava : Veda, 1974, s. 79-98, 118-125. Rukopis Krištofa Petschmessingsloera Laudes artis poeticae sa nachádza v Batthyaneu (Alba Iulia, Rumunsko), sign. R I 45, fol. 3a-4b. Celý rkp. má 47 listov.

² Lat.: „Sit laus Christo Jhesu. Scriptus in alma universitate studii Cracoviensis Commutatione estivali anno Domini MCCCCLXI Per Cristofforum Petschmessingsloer, Arcium Baccalaureum de Lewtschaw...“

³ Porov. *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, vol. 1, Kraków 1887, s. 154; tieto údaje zistil Ján Mišianik.

základy poetiky a rétoriky predniesol ako mladý bakalár v letnom semestri r. 1461, ako bolo zvykom na krakovskej univerzite.

Pokiaľ ide o básnické a teoretické vzory, o ktoré sa Petschmessingsloer opiera, je zjavné, že poznal antických i stredovekých básnikov a teoretikov poetiky a rétoriky; odvoláva sa napr. na Aristotelovu Poetiku, Cicerónove diela De oratore a De divinatione, na Juvenalove Satiry, Ovídiove Metamorfózy, Senekovu Consolatio ad Polybium, Horatiove Epistolae, Lukianove Pharsalia, Terenciove hry, Themistiove výklady Aristotela, Fulgentiove Mitologiae, Boethiovu Consolatio philosophiae; ďalej spomína dielo Gaufreda de Vinosalvo (12.-13.stor.) Documentum de modo et arte dictandi et versificandi, dielo Alana ab Insulis (1128-1202) Planctus naturae a svedectvo sv. Tomáša Akvinského o sile poézie.

Treba zdôrazniť, že v stredoveku – podobne ako v antike – nebola poézia a náuka o nej (teda poetika) samostatnou disciplínou, ale bola podriadená rétorike a niekedy aj gramatike ako jednej z troch častí trívია, pričom rétorika patrila zasa do širšieho rámca filozofie. Rétorika a poetika si boli blízke formou i obsahom, používali rovnaké témy, žánre, ozdoby a výrazy. Ich pojem aj obsah sa bežne zamieňal a až v renesancii, resp. humanizme sa začal diferencovať

A tak aj v „Laudes“ možno badať symbiózu poézie a rétoriky, pričom v prvej časti ide hlavne o poetický aspekt a v druhej časti zasa o rétorický aspekt. Ale aj v prvej časti, ktorá je pochvalou básnického umenia, mieša sa poetika s rétorikou, pričom sa niekedy len ťažko dá rozoznať, či má autor na mysli poéziu alebo rétoriku.

Petschmessingsloer sa v prvej časti svojej poetiky prikláňa skôr k platónskej spiritualistickej koncepcii poézie, podľa ktorej je básnik (*poeta*) akýmsi veštom (*vates*), ktorý tvorí pod vplyvom božského vnuknutia. Na druhej strane v otázke, či je hlavným princípom básnika poznateľná pravda alebo básnická fikcia, sa autor prikláňa k slobode vo fabulovaní a básnikovi priznáva právo vymýšľať si. Opiera sa aj o Aristotelov názor, že básnická tvorba je v podstate napodobňovaním. Básnické druhy sa od seba odlišujú buď tým, že napodobňujú rôznymi prostriedkami, alebo napodobňujú rôzne predmety alebo napodobňujú rôznym spôsobom.⁴

Pomenovanie *Laudes artis poeticae* – *Chvála básnického umenia* – vystihuje najmä prvú polovicu tejto prednášky, ktorá sa od druhej polovice výrazne líši svojím vzletným štýlom a mierne patetickou pochvalou básnického umenia; druhá časť hovorí o rétoricko-poetickej technike, o formách veršov a rozličných pojmoch básnického vyjadrovania.

⁴ Porov. Aristoteles: Poetika, 1.kapitola.

Petschmessingsloer začína svoju chváloreč týmito slovami:

„Kedže ono umenie, o ktorom som sa rozhodol hovoriť vo vašej prítomnosti, je umenie básnické, rozhodol som sa zamerať sa veľmi stručne na jeho chválu, na akési povzbudenie duší, ktoré túžia po vzdelaní, aby mohli zapchať drsné ústa nevedomým a nehodným, ktorí napádajú toto umenie plesnivými a páchnucimi ústami, a aby tí, čo ho už poznajú, mohli čeliť falošnému a mylnému mysleniu tých, čo ho zvyknú nazývať výmyslom a fabulou plnou lži a omylov, pričom nechápu výrok jedného z najslávnejších mužov – Alana⁵, ktorý v diele De planctu naturae (O náreku prírody) hovorí:

„Básnici niekedy spájajú historické príbehy so žartovnými historkami v akomsi vyberanom zobrazení, aby vhodným spojením rozličných vecí v tomto rozprávaní vznikol krajší obraz samotného rozprávania.“

Petschmessingsloer vychvaľuje básnické umenie za to, že pomáha zlepšovať mravy. Podľa svedectva Q. Horatia⁶ poézia priateľskými a prívetivými poučeniami pripravuje chlapčenské srdcia, ako majú kráčať na ceste mravov:

*Básnik bľabotajúce a nežné ústočka cvičí,
už v útlom veku chráni sluch mládeže pred mrzkou rečou
a ďalej utvára srdcia ich, rady im priateľsky dáva,
učí krotiť ich hnev, nenávisť, mladícku spurnosť.
Vrávi o šľachetných činoch a známe príklady dáva
novým pokoleniam, ba teší trpiacich, chorých.*

Bez poézie je múdrosť a iné vedy akoby mečom v ruke ochrnutého človeka, ako hovorí Cicero. Ďalej autor chváloreči vypočítava rôzne chvály na rétoriku. Cituje napríklad Lukana: „Výrečnosť dodáva silu i slabšiemu argumentu“, alebo Senecu: „Výrečnosť môže malé veci uznať za veľké a naopak, veľké veci môže zmenšiť a zredukovať na veľmi malé...“

Petschmessingsloer pokladá básnické umenie a rétoriku za mocnejšie ako zbrane, pričom uvádza verše z Ovídiových Metamorfóz, kde Odysseus vysvetľuje Ajaxovi užitočnosť výrečnosti:

*Je veru bezpečnejšie bojovať vymyslenými slovami
než bojovať rukou. Pre mňa však nie je ľahké hovoriť
a preňho zas konať, a ako ja vynikám v divokom boji
a šíku, tak on zas vyniká v reči.*

⁵ Alanus ab Insulis (Alain de Lille, 1128-1202), francúzsky scholastický teológ, filozof a básnik.

⁶ Q. HORATIUS FLACCUS: *Listy*. II. kniha, I. list. Bratislava : Tatran, 1986. Preložil Július Špaňár, prebásnil Daniel Hevier.

...

*Čo si robil medzitým ty, ktorý nepoznáš nič iné len bojovať?
Aký bol z teba úžitok? Ak teda skúmaš moje činy,
nepriateľom úklady strojím, zákopy opevnením obklopujem,
svojich druhov povzbudzujem, aby útrapy predlžej vojny
znášali s pokojnou myslou, radím, ako sa máme živiť
a vyzbrojovať, idem tam, kde je to potrebné.*

„Výrečnosť teda – ako hovorí Petschmessingsloer – obdivuhodne poučala a navádzala k tomu, čo je užitočné a čestné. Ona na jedno miesto zahнала a zhromaždila ľudský rod roztrúsený po poliach, nerozumný a nečestný, schovaný v lesných príbytkoch, a z divých urobila pokojných a krotkých, a proti ich vôli ich priviedla k tomu, čo je najlepšie.“

Autor cituje aj pochvalné slová sv. Tomáša Akvinského na poéziu: *„Je Orfeovou lýrou, ktorá ľúbeznosťou svojho zvuku priťahuje nielen ľudí, ale aj zvieratá, láska ich, a preto opúšťajú svoje prirodzené pudy. A nielen to, ale vyzýva tiež lesy, zastavuje rieky, zastavuje padajúce kamene, tiši pekelné obludy, všetko strpí a zjednocuje...“*

Poézia je podľa Petschmessingsloera *„prameňom a pôvodom rétoriky, ktorú sám rétor maľuje a rôznymi farbami vykresľuje slová tak, že v krátkej reči obsiahne a zahrnie mnoho, používajúc málo slov nie je rozvláchny, aby bol prejav krátky. Bohatý obsah, výrečná a bohatá reč má veľmi dôležitý zmysel. Preto tými chválami, ktorými sa velebí výrečnosť, tými istými a ešte väčšími sa vyvyšuje schopnosť spomínanej vedy. Bez nej (t. j. poézie) totiž presvedčovanie rétora nemôže byť plodné a uvážené.“*

Po pochvalných slovách na poéziu a rečníctvo Petschmessingsloer pristupuje k druhej časti svojej prednášky – k teoretickej stránke básnického umenia, kde sa venuje definícii poézie, rôznym druhom veršov, trom hlavným štýlom a napokon výzdobám veršov a pravidlám, akú podobu má mať začiatok básne.

Autor usudzuje – vedno s Boethiom – že poézia je *„vášeň pre vybranú vynachádzavosť a pre rozprávanie či písanie, ktorá pochádza z Božej moci a je daná len niektorým dušiam pri stvorení...“*. A podľa Ciceróna poézia je *„akoby roznieťená (zapálená) božím duchom“*, je to *„božská veda“*, ktorá... sleduje rôzne druhy básní nielen podľa ich autorov a podľa počtu stôp, ale aj podľa ich predmetu či obsahu, a tak rozlišujeme – ako pokračuje Petschmessingsloer – básne heroické (carmina heroica) – o hrdinských činoch vznešených mužov, tragické (carmina tragica) – o ukrutnostiach ľudí, satirické a komické (carmina satirica et comica), ktoré karhajú a naprávajú ľudské chyby a opisujú príbehy obyčajných ľudí, lyrické (carmina lyrica), elegické (carmina elegica) – o tragických udalostiach, bukolické čiže pastierske

(carmina bucolica) – s námetmi z pastierskeho a roľníkeho života, svadobné (carmina epithalamica) – na počesť snúbencov.

Ďalej sa Petschmessingsloer venuje trom známym štýlom básní, a to nízkemu (stilus humilis), strednému (stilus mediocris) a vysokému (stilus altiloquus, altus); toto rozdelenie sa pripisuje Aristotelovmu žiakovi Theofrastovi. Gaufredus de Vinosalvo (Geoffrey de Vinsauf – * 1249), autor stredovekej poetiky Documentum de arte versificandi (Poučenie o veršovaní, 145. kap.) „sociologicky“ spájal tieto tri štýly s troma hlavnými vrstvami vtedajšej spoločnosti:

„Ked' sa píše o najvyšších osobách alebo veciach, vtedy sa takýto štýl nazýva vysoký, ked' sa píše o nízkych osobách alebo veciach, vtedy sa štýl nazýva nízky, a ked' o stredných, vtedy ide o stredný štýl.“

Výklad troch štýlov podáva aj Johannes de Garlandia (Jean de Garlande) (1195-1272) vo svojej poetike (Poetria), pričom tvrdí, že tieto tri štýly vychádzajú z trojakého postavenia ľudí: *„Nízky štýl zodpovedá pastierskemu spôsobu života, stredný roľníckemu spôsobu života a vysoký vznešeným osobám, ktoré prevyšujú pastierov a roľníkov.“*

Petschmessingsloer najväčšiu pozornosť venoval *kompozícii* (dispositio), čiže umeleckému usporiadaniu látky (fabuly). Kompozíciu predstavil ako tzv. *ordo naturalis* – prirodzený poriadok, keď výklad matérie nasleduje v takom poradí, v akom sa stal v skutočnosti, a ako *ordo artificialis* – umelý, umelecký poriadok, ktorý sa v každej stredovekej poetike rozoberá podrobnejšie. Náš autor vymenúva 8 spôsobov, ako sa má postupovať pri písaní poézie: látku možno začať od konca alebo od stredu, príslovím (proverbium) alebo príkladom (exemplum). Tento umelecký poriadok demonštruje na známom antickom príbehu o Scylle a Minósovi: Krétsky kráľ Minós, ktorý vynikal výrečnosťou, silou a krásou, poslal svojho jediného syna Androgea na štúdiá do Atén. Aténsky kráľ Nisus ho dal zo závesti usmrtiť. Minós vytiahol proti Nisovi a porazil ho, avšak jeho dcéra Scylla ho zbavila života a zmocnila sa ríše, ktorú vzápätí ponúkla Minósovi, pretože sa chcela za neho vydať. On ju však pre otcovraždu odmietol, a tak ho Scylla chcela otráviť. Minós však unikol jej úkladom. Scyllu, ktorá plakala nad svojím osudom, bohovia milostivo premenili na chocholušku.

Petschmessingsloer sa ďalej vo svojej chváloreči venoval aj štyrom známym „príčinám – kauzám“ literárneho diela: causa efficiens (pôsobiaci príčina), causa materialis (materiálna), causa formalis (formálna) a causa finalis (cieľová príčina). V stredoveku, teda v období vzniku Laudes artis poeticae, causa efficiens i causa finalis bol Boh, ktorý bol tvorcom všetkého, i umelecky krásneho diela. Básnik mal toto božské dielo iba interpretovať a propagovať, pretože ľudská činnosť je iba napodobňovaním Božieho diela a jeho obmieňaním. Ide teda o reproduktívne umenie. Tento názor zastával už v staroveku Platón: podľa neho umenie napodobňuje veci, ktoré sú už samy napodobeninami, teda obrazom ideí.

Petschmessingsloer jednotlivé „kauzy“ aplikoval na konkrétny príklad – na Juvenalove Satiry, ktorých text nasleduje hneď po Chvále básnického umenia (Laudes), pričom „causa efficiens“ uňho už nie je Boh, ale autor, tu konkrétne Juvenalis, autor Satír. „Causa materialis“ stotožňuje so sujetom, t.j. s Juvenalovými Satirami, ktoré sú kritikou vtedajšieho spôsobu života v Ríme. „Causa formalis“ je podľa Petschmessingsloera forma podania, ktorá môže byť metrická alebo prozaická; v prípade Juvenala ide o satirické metrum. „Causa finalis“ v prípade Juvenalových Satír súvisí podľa Petschmessingsloera so zámerom, ktorým je úsilie naprávať mravy, pričom po ich náprave možno pristúpiť k vstúpeniu čností.

Petschmessingsloerova chváloreč nemá nejaký osobitný záver, skôr otvorený, akoby nedokončený. Na záver autor uvádza mytologický príbeh (podľa V. knihy Ovídiových Metamorfóz) o deviatich múzach, ktoré označuje za predstaviteľky deviatich rôznych ľudských činností a spôsobov poznania.

Na záver možno konštatovať, že text Petschmessingsloerovej Chvály básnického umenia je veľmi zaujímavý z rôznych hľadísk a zaslúži si väčšiu pozornosť nielen literárnych historikov, ale aj iných odborníkov, napríklad historikov umenia.

Štúdia je súčasťou kolektívneho grantového projektu „Ad fontes“. Zo žánrovej a druhej problematiky v staršej slovenskej kultúre. Vega 2/6086/6. Vedúca riešiteľského kolektívu: Mgr. Timotea Vráblová, PhD.